

Besprekingsartikel

Enkele kanttekeningen bij het Belgische migrantendebat

Karen PHALET

Docent Sociale Psychologie, Universiteit Utrecht

Het Belgische Migrantendebat van Blommaert en Verschueren ¹ heeft minstens één verdienste gehad: het boek heeft het migrantenbeleid in België ter discussie gesteld, en dat zowel in academische kringen als in de algemene pers. Een terugblik.

Homogeneïsme en de problematisering van migranten

Volgens de auteurs is het gebruik van sleutelwoorden als cultuur, migrant of integratie in het gangbare vertoog over migranten onderbepaald en inconsistent. Door hun semantische en pragmatische vaagheid worden deze woorden zeer doelmatige dragers van een impliciete boodschap die, aldus Blommaert en Verschueren, perfect coherent is: *fuzzy notions* zoals 'migrant' en 'integratie' ontleenen hun betekenis aan het zogenaamde homogeneïsme. Dat is een achterliggende en algemene ideologie die stelt dat de ideale maatschappij zo eenvormig mogelijk is.

Het wel zeer brede begrip homogeneïsme laat de auteurs toe om de verborgen boodschap in *mainstream* persberichten over migranten, in het migrantenonderzoek en in het migrantenbeleid, gelijk te stellen met de apert racistische boodschap van het Vlaams Blok. De problematisering van migranten in media, beleid en onderzoek is volgens hen het logische gevolg van de gemeenschappelijke maar onuitgesproken premisse van nationale homogeniteit. Kort samengevat geven de auteurs de volgende schets van het gangbare discours over migranten in België: vanuit het homogeneïsme worden migranten voorgesteld als vreemd en dus bedreigend; bijgevolg worden de 'bedreigde' Belgen verontschuldigd als zij deze vreemden afwijzen. Integratie wordt dan geïntroduceerd als dé toverformule die de bedreiging moet bezweren door migranten te veranderen in Belgen. Van de *echte* Belgen wordt in de loop van dit moeizame integratieproces het nodige geduld gevraagd.

Deze analyse van het migrantendebat en het daaropvolgende 'debat over het debat' hebben nogal wat vragen opgeroepen die onbeantwoord gebleven zijn. Zoals de vraag waarom Blommaert en Verschueren zo'n gevoelige snaar hebben geraakt. Of de vraag naar de dienstigheid van het centrale begrip homogeneïsme als analytisch instrument.

1 BLOMMAERT, J. & VERSCHUEREN, J. (1992). *Het Belgische Migrantendebat*. Antwerpen: International Pragmatics Association.

Botsende historische modellen

Waarom hebben Blommaert en Verschueren zoveel stof doen opwaaien in een landje als België dat doorgaans nogal wars is van polemiëk? Ons inziens is dit goeddeels te verklaren doordat hun analyse raakt aan (traumatische?) spanningen tussen twee historische oefeningen in multiculturalisme in België. Eén oefening was het koloniale *civilisatiemodel* in Zaire. Volgens dit model konden de toenmalige Kongolezen door scholing en opvoeding het Belgische burgerschap verwerven. De individuele overgang van onderdaan tot volwaardige burger was gemarkeerd door het katholieke geloof en de Franse taal, en werd bekroond met een officieel 'certificat de civilisation'. Een tweede oefening in multiculturalisme is het traditionele *pacificatiemodel* in België. In het Belgisch staatsbestel worden cultuurverschillen in levensbeschouwing (katholiek versus vrijzinnig) en in taal (Vlaams versus Waals) gereguleerd resp. door verzuiling en federalisering. Verzuiling en federalisering zijn vormen van collectieve zelfbepaling die het vreedzaam naast elkaar bestaan van verschillende culturele groepen onder hetzelfde nationale dak mogelijk moeten maken. Het *pacificatiemodel* lijkt in tegenspraak met het *civilisatiemodel*, althans voor zover pacificatie berust op onderhandelen tussen principieel gelijkwaardige culturele groepen, terwijl civilisatie individuele aanpassing vraagt van leden van een minder 'beschaafde' cultuur aan normen van een meer 'beschaafde' cultuur.

Het huidige *integratiemodel* voor migranten gaat bij beide historische modellen te leen. Aan de ene kant vereist integratie de inpassing van migranten in culturele basiswaarden zoals emancipatie, moderniteit en pluralisme (Koninklijk Commissariaat, 1989). Dit lijkt in de lijn te liggen van het *civilisatiemodel*. Aan de andere kant moeten eigen cultuuruitingen van migranten worden gerespecteerd (Koninklijk Commissariaat, 1989). Meer bepaald worden migranten hier gezien als een culturele groep die duidelijk onderscheiden culturele kenmerken behoudt. En dat herinnert vooral aan het *pacificatiemodel*.

De symptomen van onderbepaaldheid en inconsistentie die Blommaert en Verschueren blootleggen, komen ons voor als de littekens van een historische *model clash*: als integratie tegelijk moet staan voor beschavingsarbeid en culturele verkaveling, als de migrant tegelijk neger moet kunnen zijn en burger, dan zijn misverstanden niet ver weg. De vaagheid waarop de auteurs de vinger hebben gelegd lijkt inderdaad strategisch. Maar die strategische vaagheid dient waarschijnlijk niet zozeer om één grote verborgen consensus te verhullen - het homogeneïsme -, als wel om een openlijke botsing tussen tegenstrijdige standpunten te voorkomen.

De goede dosis homogeniteit

Wat mangelt er aan het concept van homogeneïsme? Ik wil hier betogen dat dit concept zelf onderbepaald en inconsistent is, en dat de antipode ervan, een radikale keuze voor diversiteit, wellicht een remedie is die erger is dan de ziekte die ze wil bestrijden. Een scherpere bepaling van graden en vormen van homogeniteit en diversiteit in onze samenleving zet meteen ook een streep door het eenvoudige gelijkheidsteken tussen het officiële migrantenbeleid en het extreemrechtse Vlaams-Blok standpunt.

Ten eerste is het concept homogeneïsme onderbepaald, omdat het geen onderscheid maakt tussen minimale en maximale vormen van sociale of culturele homogeniteit. Een cruciale vraag is hier wat noodzakelijke ingrediënten zijn van

een minimale vorm van homogeniteit die een samenleving moet toelaten min of meer efficiënt te functioneren. Het is duidelijk dat onze samenleving niet het product is van onverdeeld positieve consensus en coöperatie, en dat integendeel een behoorlijke dosis 'verdeeldheid en strijd' het Belgisch politiek landschap bepaalt. Maar tussen dit soort 'culturele schermutselingen' en doctrinair racisme ligt een heel brede marge van min of meer verregaande sanctiëring van non-conformisme bij 'afwijkende' personen of minderheidsgroepen.

Hoeveel afwijkingen van impliciete of expliciete regels kan een landje verdragen zonder te barsten? Sociaal-psychologisch onderzoek met interdependente groepen laat zien dat groepsverhoudingen helemaal niet vriendelijk of aanvaardend hoeven te zijn, en in de regel veeleer competitief en zelfs vijandig zijn. Maar om escalaties de pas af te snijden, blijkt het wel noodzakelijk dat *outgroups* gezien worden als rationele wezens met logische strategieën en begrijpelijke motieven, kortom, als (lastige) mensen met wie wel te praten valt ².

De basis van het Belgische pacificatiemodel was duidelijk *keep talking* - hetzij in het Frans, hetzij in het Nederlands. Dat lijkt mij ook een goede toetssteen voor het huidige integratiebeleid tegenover migranten. Telkens wanneer 'gebrek aan integratie' ingeroepen wordt als reden waarom *wij* niet kunnen en niet moeten praten met *hen*, werken zogenaamde integratiemaatregelen de facto polariserend in plaats van integrerend. Paradoksaal genoeg werken welmenende anti-racisten, die in alle migranten onschuldige slachtoffers zien en in alle Belgen latente racisten vermoeden, al even polariserend. Het gaat er immers niet om of Belgen en migranten elkaar graag hebben of niet, maar wel of migrantenorganisaties als mondige gesprekspartners gehoord worden. De toekomst zal uitwijzen in hoeverre de toegang tot de gedeelde rationaliteit van het beproefde Belgische onderhandelingsmodel ook voor minderheidsgroepen openstaat. Dat zou alleszins een mooie operationalisering zijn van de minimale vorm van homogeneïsmen.

Wanneer diversiteit ongelijkheid wordt

Ten tweede is het concept homogeneïsmen bij Blommaert en Verschueren inconsistent, omdat het argumenten uit verschillende cultuurmodellen door elkaar haalt. Soms betekent homogeneïsmen hetzelfde als assimilationisme. De kritiek op het homogeneïsmen neemt dan de vorm aan van een kritiek op het verlichte beschavingsdenken. In de verlichte traditie is onze westerse cultuur superieur, en staat assimilatie voor niet-westerse culturen gelijk met vooruitgang en beschaving. Op andere plaatsen verwijst homogeneïsmen echter veeleer naar een vorm van romantisch nationalisme. De romantische traditie draagt de culturele identiteit en zuiverheid hoog in het vaandel: alle culturen zijn eigendom van één volk en één staat, en het samenleven van verschillende culturen onder één nationaal dak leidt tot cultuurvermenging en bijgevolg tot cultuurverlies. Verlichte en romantische denkers delen inderdaad hun voorkeur voor culturele homogeniteit, maar dan wel op heel andere gronden.

Bovendien zijn noch de verlichte, noch de romantische traditie eenzijdig homogeneïstisch (en dus racistisch) in hun denken over cultuur. Zo protesteren anti-racisten tegen discriminatie op grond van ras of cultuur, op grond van de verlich-

² McClINTOCK, C. M. (1988). Evolution, systems of interdependence and social values. *Behavioral Science*, 33, 59-76.

tingsidee dat alle mensen wezelijk gelijk zijn en dus een gelijkwaardige behandeling verdienen. Tegelijk beroepen dezelfde anti-racisten zich op de onschendbaarheid van de culturele eigenheid en identiteit als argument tegen discriminatie³. En is het recht op verschil geen typisch romantisch argument? Racisme of anti-racisme heeft in elk geval zeer weinig te maken met een keuze voor homogeniteit of diversiteit, en de verabsolutering van het verschil is al even gevaarlijk voor minderheden als een overdosis homogeneousme. Beide gaan voorbij aan de realiteit van een scheve verhouding tussen de dominante meerderheid en de diverse minderheidsculturen.

Zoals gezegd laat het Belgische integratiebeleid tegenover migranten zich niet onder één hoedje vangen. Zo moet Herder, de vader van het romantisch nationalisme, en mét hem het Vlaams Blok, integratie wel een onding vinden, want een cultuur behoort je toe door geboorte, en kan niet verworven worden door scholing of vorming. De idee dat migranten zich de Belgische cultuur eigen kunnen maken is een typische verlichtingsidee. Omgekeerd heeft 'de radikale aanvaarding van verschil' die Blommaert en Verschueren voorstaan, met Herder en het Vlaams Blok de romantische afkeer gemeen van cultuurvermenging en standaardisering. De auteurs vinden in het Vlaams Blok dan ook een objectieve bondgenoot, waar het hun ijver betreft om culturele identiteiten te cultiveren en cultuurverschil in de verf te zetten, want alle goede bedoelingen van sommige romantici ten spijt, zijn verwijzingen naar cultuurverschil en etnische identiteit de laatste decennia vaker gebruikt om *anderen* uit te sluiten dan om hen te omarmen.

3 TAGUIEFF, P.-A. (1993). *La force du préjugé: essai sur le racisme et ses doubles*. Paris: Gallimard.